FORUM

3 1960/61

bruynzeel parket

De natuur is de leermeesteresse der kunst. En iedere poging, de rijke verscheidenheid en onuitputtelijke schoonheid van de natuur te imiteren, is dan ook tot mislukking gedoemd. Even onoverbrugbaar is de afstand tussen dat mozaïek van edele houtsoorten, dat Bruynzeel parket heet en een synthetische, onpersoonlijke vloerbedekking. In de eindeloze variatie van nerf, struktuur en kleur is parket een typisch natuurprodukt. Elk stukje hout is altijd zichzelf en met niets te vergelijken. En iedere parketvloer heeft dan ook een volstrekt eigen karakter, door een machine nooit te evenaren. Geen reageerbuis zal ooit de adembenemende schoonheid produceren van bijna zwart Wengé parket, grijs-bruin Teak, of van dieprood Yarrah in zijn wisselende tinten. De schatkamer van moeder natuur is onuitputtelijk.

Bruynzeel Vloerenfabriek n.v. - Zaandam - 02980-62001

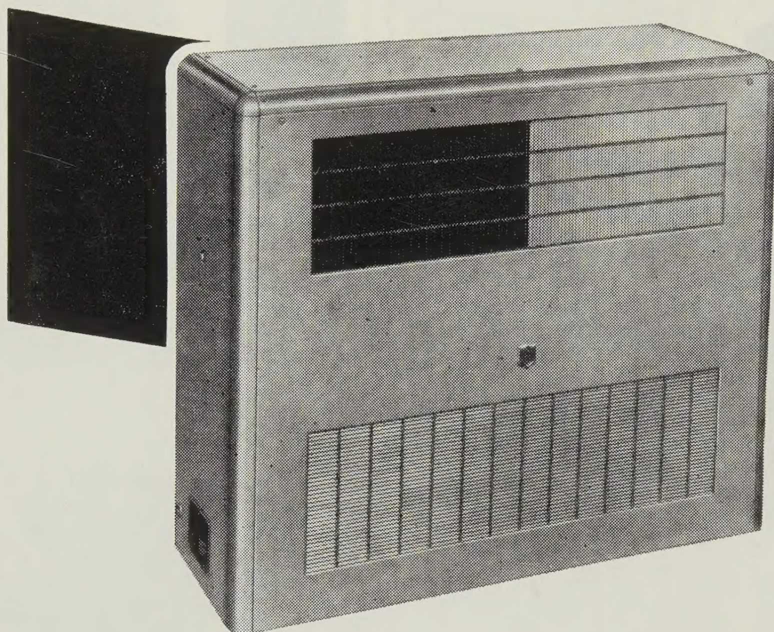
IN ELKE RUIMTE, WAAR EEN VOORNAME, PERSOONLIJKE SFEER HEERST, BLIJFT PARKET ONVERVANGBAAR

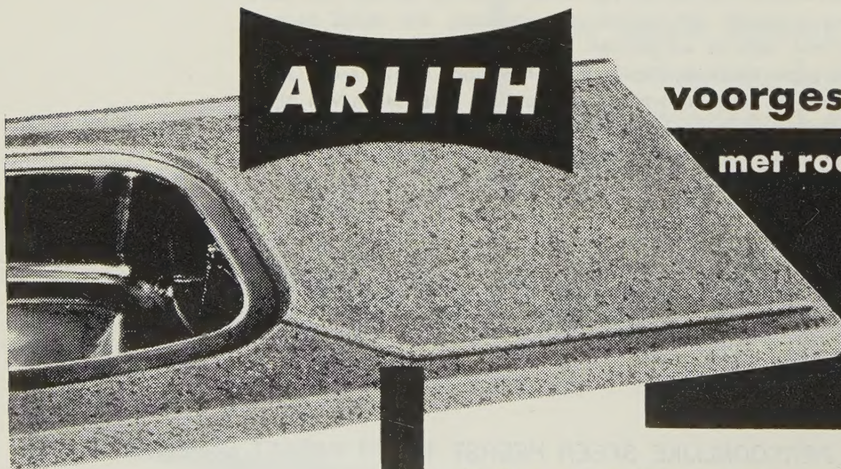

Herman
iller

ARLITH

FLOORFLEX ASBESTVINYL VLOERTEGELS, DIK 1.6, 2 EN 2.5 MM

Ook een aan de hoogste kwaliteitseisen beantwoordende vloerbedekking zoals onze
FLOORFLEX ASBESTVINYL TEGEL
kan een teleurstelling opleveren, wanneer deze niet op de juiste wijze wordt verwerkt, of, indien niet voldoende rekening wordt gehouden met de eisen, waaraan de vloeren in de praktijk zullen moeten voldoen.
De dunste tegel, dik 1.6 mm, zal in gewone woongelegenheden zeer zeker voldoening geven.
Worden de te stellen eisen echter hoger, zoals b.v. in ziekenhuizen, gangen in flatgebouwen, scholen, kantoren, winkels, openbare gebouwen enz., neem dan niet de dunste tegel, doch onze
FLOORFLEX ASBESTVINYL TEGEL, DIK 2 MM
of in bijzondere gevallen dik 2.5 mm.
U kunt zich door het gebruik van onze 2 mm dikke Floorflextegels voor de bovengenoemde objecten tegen een in verhouding weinig hogere prijs voor zeer vele teleurstellingen behoeden en zich van een aan de hoogste eisen beantwoordende vloerbedekking verzekeren.
De Floorflex asbestvinyl tegel werd speciaal ontwikkeld om het ontstaan van indrukken door meubels enz., tot een minimum te beperken.

H.H. architecten... isoleert uw projecten!

ROCKWOOL, het *beste* isolatie-materiaal voor de moderne bouw!

ROCKWOOL bestrijdt o.a. contactgeluiden... waarborgt dus een rustige bewoning

ROCKWOOL is:

- *brandvrij*
- *veerkrachtig*
- *duurzaam*
- *vochtafstotend*
- *warmte isolerend*
- *zeer licht in gewicht*

Techn. documentatie wordt op aanvraag gaarne toegezonden.

voor acoustische en thermische doeleinden

Isoleer met **ROCKWOOL!**

IMPORTEUR ROTE-WESTZAAN N.V. **WESTZAAN**

Telefoon 0 2980 - 63045

deur en raam

Architektuur
is een ruimtelijke vorm die menselijk leven omringt,
inraamt.

Architektuur
als kunst is de driedimensionale expressie van dit ingeraamde, menselijke leven;
de mogelijkheid gestalte te geven aan het voor iedere gemeenschap typische patroon van menselijke gedragingen.

Zich neerzetten en wonen
wil zeggen zich een vloer toeeigenen en boven die vloer een dak, dat deze vloer zijn grens geeft

Dak — schelp — shelter
dat wil zeggen beschutting
en deze beschutting was in eerste instantie een ondeelbaar geheel, een gesloten plastische massa van riet, bladeren, takken, modder, leem, steen.

Men kroop erin
en betoonde zijn onafhankelijkheid van het omringende:
men distancieerde zich
trok zich terug
spon zich in.

Men schiep
de intieme sfeer voor erotisch spel en paring —
de afzondering nodig voor persoonlijke bindingen —
de veilige en vertrouwde omgeving voor een drie generatieketen:
moeder, kind, kleinkind
grootmoeder, moeder, kind:
traditie — ervaring — kennis.
Spraak — symboolspraak met haar gefixeerde betrekking tussen klankgestalte en betekenis:
taal — extracerebrale associatieketen.

Huis was scheiding-grens tussen
mens en omgeving,
mens en natuur.

Leefruimte en binnenruimte
waren identiek.

Toen deze scheiding
verzekerd was,
de bijzondere plaats van de mens in natuur en kosmos bepaald,
zijn doen en laten zich in zijn wonen had afgerond,
afgebakend,
afgepaald,
bepaald,
toen kon hij niet binnen blijven.

Hij kon zich niet inspinnen
als een rups of inkapselen als een schaaldier —
een van zijn wezenskenmerken heette 'Weltoffenheit' —
hij moest naar buiten,
naar het andere,
naar het omgevende — het hem omgevende.

Hij doorbrak de schaal
die hijzelf gebouwd had.

Hij moest
in- en uit-ademen
in- en uit-gaan
in- en uit-zien

Hij brak openingen om
binnen met buiten te verbinden —
binnen uit te breiden naar buiten —
zichzelf uit te breiden naar anderen —
buiten binnen laten doordringen —
anderen op zichzelf laten inwerken.

»Men weet pas wie men is wanneer men zich in anderen terugvindt« Goethe
»De mens is een wezen dat de ander alleen in zichzelf kent« Proust

Hij schiep

doorgang	doorzicht	opgang
ingang	uitzicht	afgang
uitgang	inzicht	overgang

Hij schiep drempels:
plekken om het binnen te naderen
het buiten te benaderen
leven en samenleven: ik — gij — wij

Wij — d.w.z.
deur en raam
ontmoeten en ontvangen
zien en gezien worden
kontakt
betrekking
verhouding
met iemand of met iets een verhouding hebben

Wie 'binnen-zijn' en 'buiten-zijn'
beleeft, lijfelijk ervaart,
weet dat deze openingen met de meeste omzichtigheid moeten worden aangebracht —
genuanceerd.

1 Bozo-woning Foto Musée de l'Homme

Ontmoeting en jaargetijden. — Een heimelijke ontmoeting, een rendez-vous is in

2 De Naueta d'Es Tudons op Minorca

de zomer het interessantste. De nacht is kort, en geheel onverwacht begint de

3 Igloo

ochtendschemering. Men heeft helemaal niet geslapen. Deuren en ramen bleven de

Onze huizen zijn geen massieve blokken meer zonder vensters afgesloten rond de familie — afwerend tegen het vreemde. Geen weerbare huizen met weinig nauwe openingen, gebarricadeerd — gegrendeld; sloten — balken — tralies. Geen naar binnen gekeerde woningen met vertrekken rond een of meer binnenplaatsen, die alleen van daar licht en lucht ontvangen.
Onze huizen zijn open waar wij dat willen — en naar buiten gekeerd. Orde en veiligheid — cultuur en etiquette vervangen meters dikke muren.
Het is heerlijk in de schaduw van zijn eigen huis te zitten: buiten te zijn op veranda, balkon of dakterras — 'te zitten onder een zonnescherm op een dag met een koeltje'
Alle weerbaarheid en alle macht zijn verdwenen.
Wij kunnen geborgen zijn achter een rietmat, een gordijn, een papierwand; verliefd achter een klamboe, onder een deken. Architektuur heeft de gave duisternis te scheppen en beslotenheid en licht en openheid, ondoorzichtigheid en doorschijnendheid. Wij kunnen onze openingen dichten met glas, doorschijnend en doorzichtig —
weerspiegeling en reflex —
dooreenstrengeling
van binnen en buiten
van beeld en spiegelbeeld
van licht en duisternis
van ruimte en vlak

metamorfose
droom
hallucinatie

poëzie

Wij in beweging — onze gang — onze tred — ons oog — ons zien.
Onze neus — onze reuk — ons oor — ons gehoor moeten gelegenheid hebben de overgang van het ene in het andere te ervaren.
Ervaren op de drempel van ieder gebied.

Het probleem van deur en raam kan nooit een probleem zijn van structuur of constructie of materiaal of estetiek, maar alleen en uitsluitend een probleem van
leven — samenleven.

Wanneer Berlage zegt dat de met matematische juistheid bepaalde vensters de fundamenteel enige versiering zijn in de wand »waardoor dan in den meest zuiveren vorm, de in laatste instantie éénige kunsteisch, welke de architectuur nastreeft, n.l. de harmonie tusschen wand en opening, zal kunnen worden bereikt« dan is dat een voor omstreeks 1900 zuiver en zuiverend, maar toch in wezen estetisch en vormelijk standpunt.

Kunsteis en matematische juistheid verbergen de ware wortel van deur en raamopening: tussen menselijke betrekkingen.

Deur en raam: konkrete openingen
voor konkrete mensen
in een konkrete situatie

Deur en raam: uitzicht op en toegang tot een konkrete wereld
openingen voor produktieve associaties

Maar in onze architektuur en stedebouw is de mens
niet konkreet maar abstrakt geworden
niet subjekt maar objekt
een nummer een statistisch getal.

Architektuur is een technische kunst geworden
het typische resultaat van de denkmethoden van technische mensen die steeds bezig zijn problemen zodanig te vereenvoudigen, dat veel of alles wat substantieel is, verloren gaat.

Architektuur 'existeert' niet —
want existeren betekent deelnemen
en deelnemen wil zeggen zijn — met elkaar zijn.
in communicatie staan
met zichzelf
met anderen
met de wereld
aangesproken worden en antwoord geven

Geeft de architekt antwoord?
Geeft de architektuur antwoord?
Herkennen wij in haar de 'Fidélité créatrice'
de trouw aan het zijn — het met elkaar zijn
de trouw van het antwoord, die ook in de scheppingsdaad aanwezig is?

Wij willen ons niet vastleggen op een vorm, alleen op een mentaliteit.
Daaruit zullen nieuwe vormen geboren moeten worden
want geen kunst kan bestaan zonder
vorm
gestalte
maat

Maar heeft het zin over formele zaken te praten, wanneer de grond — de metafysische grond — ons onder de voeten is weggezakt?

Heeft het zin over vorm te praten, zolang wij vensters maken die blind zijn?

Deur en raam: gebied
van ontmoeting en afscheid
van verwondering en herkenning

Deur en raam: drempels
tussen ruimte en ruimte
tussen binnenruimte en buitenwereld.

Joop Hardy

MATINES →

Heureux celui qui vous rencontrera dès le commencement du jour, assis au seuil de votre maison, qui pourra se tenir en votre présence et s'y tenir jusqu'au soir... Car vous vous cachez dans les ténèbres, vous êtes lumière et obscurité.

Gillebert de Hoilandie
Abbé de l'Ordre de Cîteaux
† 1172

hele nacht open, en zo kan men nu van het landschap genieten. Terwijl de geliefden

5 Dak moskee te Djenne, Soedan Foto Aldo van Eyck

nog steeds niet kunnen scheiden en met elkaar fluisteren, vliegt een vogel met een

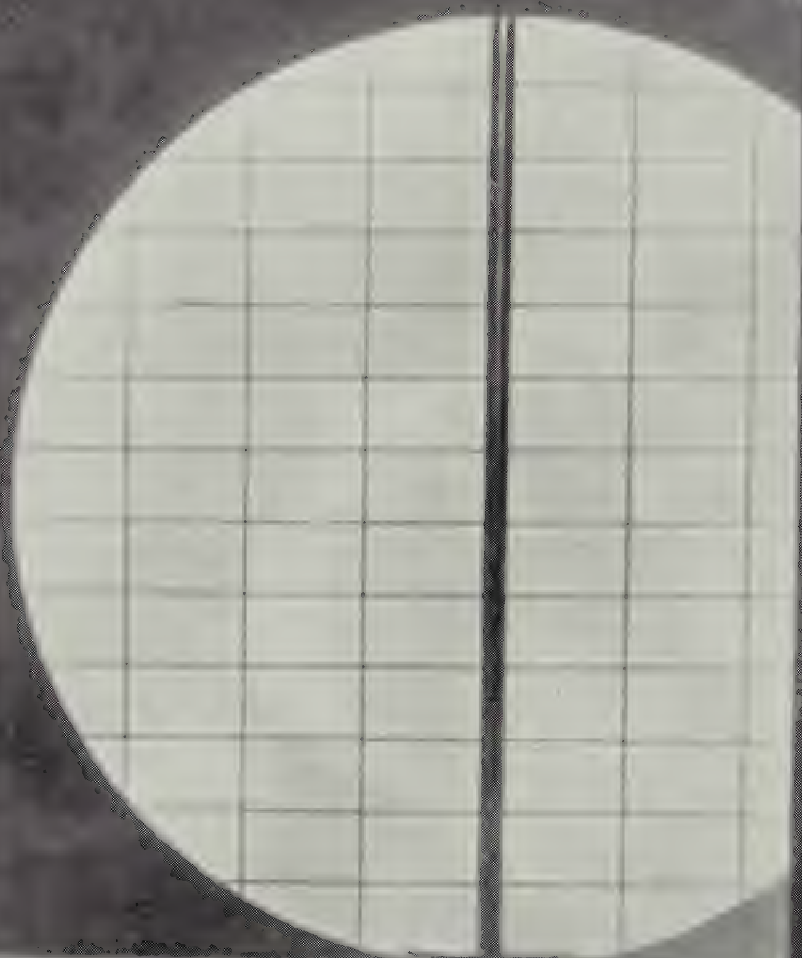
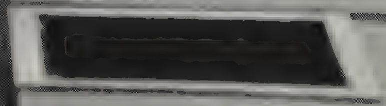

7 Spanje Foto M. Wolgensinger

felle schreeuw voorbij. Men wordt uit zijn dromen gewekt. Wanneer men 's-winters

10 Italië Foto P. H. Goede

voor de snijdende kou met zijn liefje wegkruipt onder een deken, en van veraf de

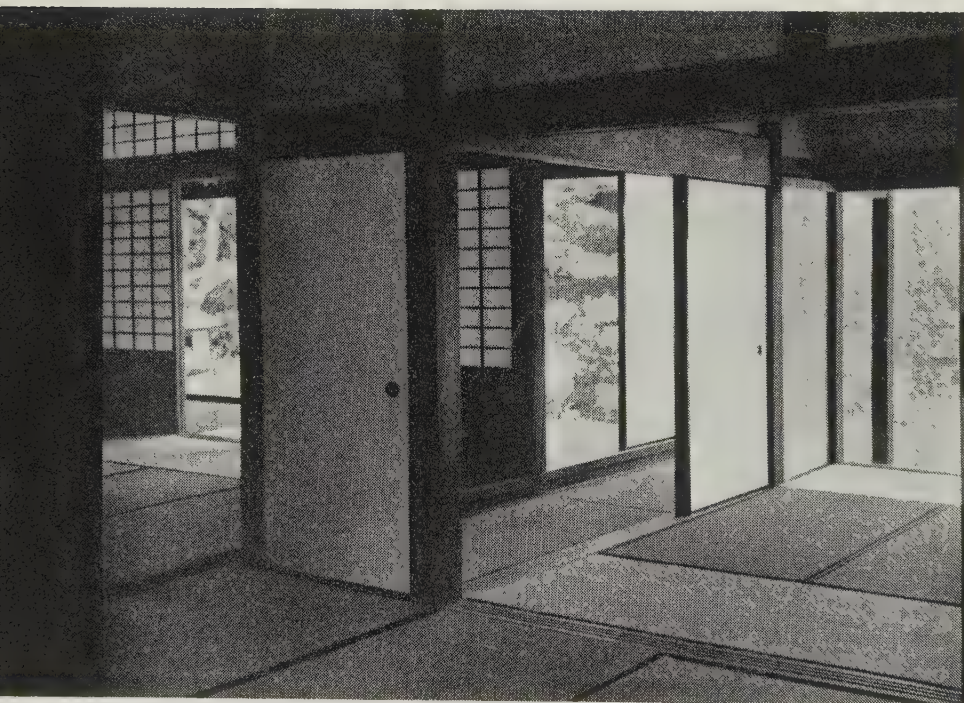
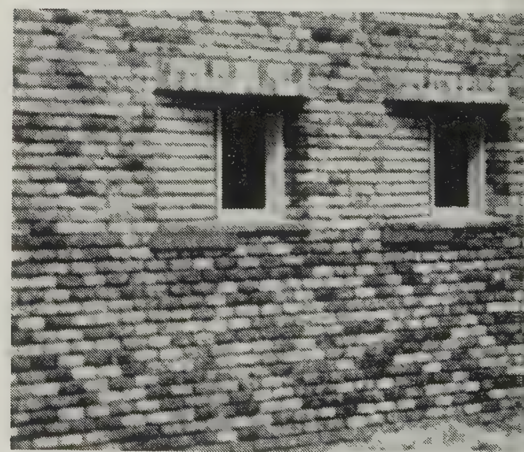

12 'Maria Boodschap' Domenico Veneziano

tempelklok het aanbreken van de dag verkondigt, klinkt het als kwam de toon onder

de vloer vandaan. Men hoort ook het gekraai van de haan, dat eerst heel zacht

Om te ontkomen aan een architektuurklimaat dat zich onder de druk van het uitsluitend praktische leven gevormd heeft — onder de druk van nut, nood en dienstbaarheid — en om niet in de zijstraat te geraken van het 'psychisch funktionalisme' met zijn psychologische motieven — motiveringen die het menselijk doen en laten alleen maar kompromiteren — hebben wij ons uitgangspunt gezocht in verschijnselen: dag — nacht — regen — wind — schaduw — droom; drempel — venster — ontmoeting. Fenomenen dus en de daaraan verbonden associaties: gedachtenassociaties, dingassociaties.

Op deur en raam koncentreert zich deze keer onze aandacht, want het heeft ons bijvoorbeeld onaangenaam getroffen dat ramen uitzicht geven op hetzelfde raam als waardoor wij kijken en dus blind zijn. Dat deuren bij ons geen deuren zijn omdat uit pure gedachteloosheid de voordeur en

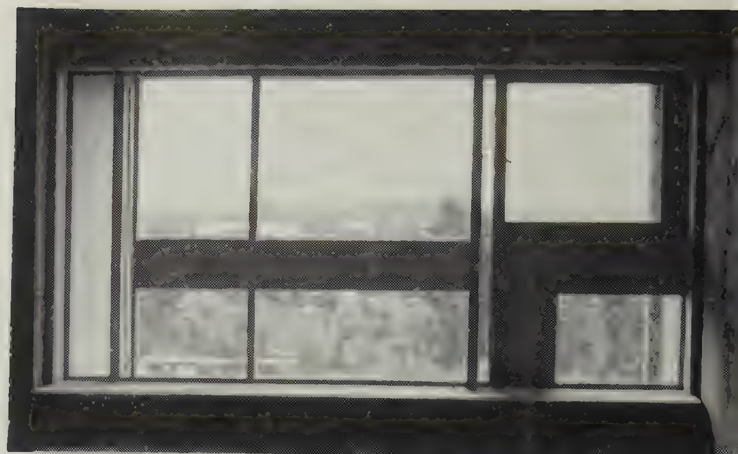

maar geleidelijk aan steeds duidelijker hoorbaar ons oor bereikt en ons langzaam tot

de w.c.-deur eender zijn geworden.
Om dit duidelijk te maken gebruikt Forum de 'reportage', d.w.z. positieve en negatieve feiten en zaken in eenvoudige en korte — voor ons gevoel — evokatieve beelden en woorden (zoals bijvoorbeeld op de hier voor u liggende pagina's).

Omdat wij geen traditie hebben in traditionele zin, komen deze feiten en zaken uit de hele wereld en uit alle tijden. Dat noemen wij met een woord van Malraux 'Le musée imaginaire'. Ontzaglijk van dimensie in tijd en ruimte en tegelijkertijd volmaakt simultaan, want steeds in het nú tegenwoordig en ons bekend, ons met zijn associaties omringend. Langs deze weg en met deze middelen willen wij onze 'imaginaire stad' bouwen. De stad, waarin de betekeniswereld van ziel en droom — het 'terrain vague' — van de surrealisten niet verloren is gegaan. Een stad, waarvan de

bezinning brengt. (uit 'Makurano-Soshi' van Sei Shonagon. Japan ± 1000 n. Chr.)

architektuur als alle kunst een oorspronkelijke ontsluiting is van de werkelijkheid. Een architektuur, die ons de ideale opvatting laat zien van het leven en zijn momenten. Zij kan dit alleen maar tonen als beeld, d.w.z. in een vorm. Wat amorf is moet vorm krijgen. Wat gestameld wordt moet worden geartikuleerd. Wat vaag gevoeld wordt moet een heldere gestalte aannemen.

Dit proces wil Forum helpen stimuleren. Wij doen een beroep op de verbeelding en het geweten van de lezer om met ons mee te zoeken naar een nieuwe idee over de mens en de architektuur.

Joop Hardy

There is a garden in her face

Thomas Campion

Tussen hier en daar, nu en straks, tussen een mens en een ander mens, reikt het gemoed.
Maar niet zonder meer.
Want daartussen bevinden zich de stoffelijke zaken, die de mens met behulp van materiaal, gereedschap en verstand voor zichzelf maakt; een meer of minder geordende plaats geeft.
Reikt het gemoed door deze materie heen? bereikt het een ander, de andere kant, een volgend ogenblik?
(Voor allen, die de paradox van het juiste antwoord niet schuwen is dit geschreven.)
De ruimte is in de leegte verdwaald en met de ruimte mee, het gemoed. Beide zoeken een gemeenzame plek, maar vinden kunnen zij haar niet.

bezorg die plek

maak van iedere deur een groet

en van ieder raam een gelaat

(met ieder een warm „inzicht" en een goed „vooruitzicht")

Doe dìt alvast, want het eigenrijk van het gemoed is het tussenrijk — rijkdom van de architektuur.
Maak van ieder raam en iedere deur een plek.
Een tros plekken van ieder huis en iedere stad - maak bovendien van ieder huis een kleine stad en van iedere stad een groot huis.
Bouw de contravorm van het gemoed voor ieder en voor allen, want zelf doen zij het niet meer.

(Senmut volbracht wat van hem gevraagd werd: hij maakte van graniet een bewoonbaar huis voor één dode. Valt het de zonen van Senmut zo zwaar te maken wat nu van hen wordt gevraagd: een bewoonbare plek voor álle levenden — die het graniet niet meer slepen en het vermogen zelf met modder dierbare huisjes te maken hebben prijs gegeven)

Architekten en stedebouwers hebben zich deskundig bezig gehouden met het organiseren van het schriele.

Wie de paradox van het juiste antwoord niet schuwt, weet dat het resultaat de grens van het misdadige is genaderd.
Wie het geheim van de ruimte tracht te vangen in het gemoedsledige zal de omtrek van de leegte construeren en dit ruimte noemen.
Wie een mens tracht te ontmoeten in het gemoedsledige zal met zijn echo spreken en dit een dialoog noemen.

36 Tekening Central Park, New York Corneille

De mens ademt zowel in als uit. En de architektuur, doet zij dit ook?
Tussen een mens en alle mensen, het ene en het andere, tussen hier en daar, nu en straks ligt het tussenrijk - verblijf van het gemoed.
Het gelaat van een raam.
De groet van een deur.

vooruitzicht op de ruimte

tekst: Aldo van Eyck

Maandblad voor architectuur en gebonden kunsten, opgericht door het Genootschap „Architectura et Amicitia" in samenwerking met de Koninklijke Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst Bond van Nederlandsche Architecten B.N.A. - Orgaan van het genootschap A. et A.

Vijftiende jaargang No 3 augustus 1960/61

Redactie-secretariaat: Academie van Bouwkunst, Waterlooplein 67, Amsterdam

„FORUM" verschijnt met 12 nummers per jaar

Abonnementsprijs ƒ 30.— per jaar, franco per post bij vooruitbetaling te voldoen
(Voor buitenland ƒ 35.—)
Prijs van dit nummer ƒ 3.50

Voor abonnementen en advertenties wende men zich tot de uitgever

Uitgeverij G. VAN SAANE, „Lectura Architectonica", Zeverijnstraat 4, Postbus 507, Hilversum,
Telefoon (02950) 1 30 51 (Drukkerij & Uitgeverij v/h C. de Boer Jr. N.V.)
Afdeling boekhandel: Keizersgracht 546, Amsterdam-C., telefoon (020) 3 61 86
Postgiro 681.31 (ten name der uitgeverij)

FORUM

Het probleem van deur en raam is een kwestie van mentaliteit van de architekt en betreft daarom ook zijn plaats in het bouwproces. Vandaar het nevenstaande over de functie van de architekt bij het samenstellen van het bouwprogramma.

'Architectuur is driedimensionale expressie van menselijke gedragingen'

Een architectonische vorm is resultaat van een ordeningsproces dat begint reeds voor de formulering van de structuur van het betreffende object. Het eindigt niet met de bepaling van de kleuren en nauwelijks bij de inrichting.

Bij deze formulering dient het specialisme van de architect (dat is het dóórzien van de constructief-ruimtelijke consequenties van de structuurbepaling) simultaan met de andere specialisten werkzaam te zijn.

Daar echter het uiteindelijke doel van het bouwproces is ruimtelijke bepaling op doeltreffende wijze (daarbij inbegrepen het begrip schoonheid), zal de specialist die door zijn opleiding en ervaring de meeste kennis en het sterkst ontwikkelde gevoel heeft betreffende ruimtelijke bepaling, leiding moeten kunnen geven aan het totale ordeningsproces.

Hij is van nature de coördinator die geïnspireerd wordt tot ruimtelijke bepaling door intensief deel te nemen aan het totale ordeningsproces.

De wijzigingen in de maatschappelijke verhoudingen en de daaruit voortkomende schaalvergroting, is echter oorzaak dat de architect voor beslissingen komt te staan die ver uitgaan boven de verantwoordelijkheden tot het dragen waarvan hij tot dusver werd opgeleid en gevormd.

B.v. het aantal mensen die in een ruimte goed kunnen wonen of werken, de betrekking van deze ruimte tot andere en het verband van de totale door bouwen gevormde ruimte met de natuurlijke ruimte, brengt problemen met zich mee waarbij zowel principaal als architect vis-à-vis komt met ongekende factoren.

'Is de mens nog bezig om op menselijke wijze de natuurlijke ruimte verder bewoonbaar te maken, of pleegt hij misschien door gebrek aan respect en inzicht een niet te herstellen roofbouw op de beschikbare ruimte', is een vraag die in wetenschappelijk-beschouwende kringen steeds dringender gesteld wordt.

Het antwoord kan slechts zijn dat met de formulering van elke bouwopgave gelijktijdig ook het verband met de totale problematiek van het bouwen van ruimte verantwoord wordt.

Dit is nu eenmaal de verantwoordelijkheid die de generatie op zich moet nemen in een tijd waarin het samenlevingspatroon sterk wijzigt.

Over tot vóór 1940 vanzelfsprekende zaken is onduidelijkheid ontstaan: b.v. hoe moet het bouwprogramma geformuleerd worden van volkswoningbouw?

Zij die daarin komen te wonen doen dit nog steeds niet.

De vele commissies hebben niet het echte contact met de toekomstige bewoners. Dát had nog in meerdere mate het bestuur van de woningbouwvereniging, maar de technische, financiële en administratieve omstandigheden van na de oorlog zijn oorzaak dat in feite deze besturen, behoudens kleine variaties, allen hetzelfde type aanvaarden, nl. dat wat het beste past in een rationeel administratief-technisch productieapparaat.

Uitdrukkingen als 'het beleven van ruimte', worden hoogstens nog aanvaard bij het bouwen van een kerk, maar dat een muur, raam, pui, gat, deur, vloer, dak, trap, de primaire middelen zijn om wonen tot een belevenis van ruimte te maken, is eenvoudig onverstaanbaar geworden in vele formuleringen van bouwprogramma's.

De moeilijkheid begint met notulen van dergelijke bijeenkomsten. De betreffende notulenmaker kijkt verlegen en onzeker en de voorzitter zegt in het gunstigste geval: 'Goed, dat is dus een kwestie die de architect aangaat'.

Een plan dat ingediend wordt en 'in belevenis van ruimte' voorziet, is vaak onleesbaar voor de administratief-technisch-financiële, controlerende instanties. Vaak is het niet kunnen begrijpen van dit 'spel met de ruimte' oorzaak dat het plan wordt teruggewezen.

In onze samenleving beginnen medici zich bezorgd te maken over niet herkenbare ziekteverschijnselen, als plotselinge verlammingen, tengevolge van bloedvaatverstoppingen en druk op zenuwcentra.

De aanduiding 'manager's desease' raakt alweer op de achtergrond; kortere arbeidsdag en 2 x per jaar vakantie, op de voorgrond.

De besten van ons gaan dan bij voorkeur naar primitieve culturen, stille stranden, hoge bergen, of oude kleine stadjes, om oude samenlevings-structuren en de totale ruimte weer direct te beleven, of door het spel in de ruimte (het stadje), te ontspannen en keren dan terug in een omgeving waarin dreigt dat binnenkort voor het spel met de ruimte 'geen man en geen cent' meer besteed mag worden.

Het spel met de ruimte te verantwoorden is in feite dat wat de functie van de architect in de gemeenschap het meest zou moeten kenmerken.

Voor het overige is hij constructeur, tekenaar, administrateur, telefonist, diplomaat, spreker, schrijver, demagoog, dominee (goede werkverhoudingen), zakenman (de opdracht).

Belangrijk feit is nu dat de mogelijkheden voor dit spel met de ruimte bepaald worden bij het vaststellen van het bouwprogramma en nu doet het er niet toe of het woningen betreft, werkplaatsen of onderwijsgebouwen. De verschillen zijn slechts gradueel.

Maar indien wij bij het vaststellen van bouwprogramma's niet meer durven te investeren voor dit 'spel met de ruimte' zullen wij geen ruimte meer kunnen maken die de gebruikers inspireert tot 'beleving van de totale ruimte waarin alles is en wordt'.

De universiteitswijk van Mexico-city is niet van zo'n mooie architectuur, maar door het spel met de ruimte onder en tussen de gebouwen, is het een van de meest stimulerende onderwijs-centra geworden.

En Van Nelle is niet alléén opmerkelijk door zijn glas en beton, maar vooral door de

ruimtelijke betrekkingen tussen rechte en gebogen lijnen, open en gesloten vlakken; en daar was gevoel en geld voor nodig en dat is oorzaak dat men er nu nog gaarne werkt, wat niet altijd gezegd kan worden van veel mooiere daarna gebouwde glazen of geglazuurde fabrieken.

Nooit veranderende gevoelens van mensen zijn b.v.: vèr willen zien, en binnen wanden willen leven.

Dezelfde mens die op het strand zich een kuil graaft met een wal eromheen, zal het volgende moment misschien op een duin willen staan om vèr te kunnen zien.

De techniek is er slechts om dit alles beter mogelijk te maken, maar niet om met een laatst ontdekte mogelijkheid plotseling alle andere te negeren.

De mens die met aandacht kijkt naar z'n werkstuk in de fabriek, zal in een volgend moment zijn ogen moeten kunnen ontspannen door te kijken naar een wolkenlucht, of bewegende bladeren.

De fabriek die dat mogelijk maakt kan gebouwd worden, maar helaas wordt b.v. luchtverversingstechniek wel gebruikt om de fabrieken dan maar ook visueel hermetisch dicht te bouwen, met als gevolg doorlopende concentratie op de lopende banden in de werkhal, inplaats van ons toe te leggen op een climatisering en verdere bepaling van ruimtes, waarbij het beleven van wind en wisseling van licht dagelijks mogelijk blijft gedurende het werk.

En toch weten we dat vrije belevenis van natuur een van de voorwaarden is voor evenwichtig intensief leven.

Wie durft in een bouwprogramma te formuleren dat de grote werkhal onderbroken dient te worden met patio's waarin bomen groeien en vogels vliegen?

Op z'n gunstigst wordt de kantine aan een groen veld met bomen gelegd, zodat 500 man gelijktijdig gedurende een half uur met de natuur worden kortgesloten.

Hoe kunnen we in onze gebouwde ruimtes lichtreflectie tegen wanden, nuancering van licht en donker, afwisseling van open en geloten, het gelijktijdig zien onder en boven iets, het toevallig ontmoeten in een gang, of op een bordestrap, het werken aan en het beleven van een werkstuk, weer tot realiteit maken?

De kans is er nog, omdat in het Westen nu nog de generatie aanwezig is die de waarde van 'beleving van het leven' kent, en dit nog kan doorgeven aan de generatie die het daar helemaal zonder moet stellen, indien we althans zo doorbouwen als we nu doen met massale woning- en bedrijfsbouw.

De beslissing over structuren van gebouwen, dus plaats van verkeerselementen horizontaal of verticaal, grootte en onderling verband van ruimtes, constructies die wanden vormen of steunpunten, het soort van contact met de bodem, bomen of horizon, de wijze waarop warmte en koude beleefd zal worden, het al of niet kunnen draaien of schuiven van ramen, het voorjaar kunnen ruiken in het gebouw, of alleen maar mechanisch bepaalde luchtsamenstellingen.

Met 500 of 5000 mensen op één plaats binnenkomen, of het komen en gaan te spreiden over meerdere plaatsen.

Parkeren met veel auto's bij elkaar, zichtbaar of zó dat bij het verlaten van de auto ook het visuele contact ermee wordt onderbroken.

Het kiezen van gegroeid hout of glad plastic, natuursteen of beton, beton glad of met schoongewassen grind aan de oppervlakte. Hoogbouwen terwille van het sparen van ruimte op de bodem of terwille van belevenis van omringende ruimte, door allen die in het gebouw zullen zijn; het zijn alle beslissingen die genomen worden bij het bepalen van de structuren voor het gebouw en het opstellen van het bouwprogramma met een steeds anoniemer wordende opdrachtgever.

Het ministerie, de gemeente, de productiegroep, de directie, de T.H., het beleggingsinstituut, de vakbond, het volk...

Maar de mensen die in die gebouwen gaan leven, hebben ogen, oren, harten, gevoelens, eelt, voeten, zintuigen, hersenen, waarmee ze steeds persoonlijker het leven willen gaan beleven.

De zin van de ontwikkeling kan slechts zijn dat dit morgen persoonlijker, vrijer, moet kunnen dan nu, en de techniek mag slechts daarvoor worden gebruikt, opdat elke mens meer dan ooit zich verbonden kan voelen en weten met het grote wonder dat met het woord leven wordt aangeduid.

Maar onze na de oorlog gebouwde omgeving getuigt daar slechts incidenteel van en de kerken kunnen het tekort nooit meer opvangen.

Onze dagelijkse omgeving moet het doen; hoe lang het weekend ook wordt, het zal altijd te kort blijken indien we doorgaan met het bouwen van een dagelijkse omgeving uit puur verstandelijke overwegingen. Het spel met de ruimte, de gloed van een idee, de ontspanning door het toevallige, het onverwachte, moet vorm kunnen krijgen reeds bij de formulering van het bouwprogramma, het zijn nl. de constante menselijke factoren waaraan elk programma dient te voldoen.

Hierover kan moeilijk worden gesproken of gerapporteerd, daar ze slechts genoemd kunnen worden met de vorm zelf.

De idee geeft vorm aan deze factoren en het is de architect die daarin specialist is en leiding moet kunnen geven, hoe groot ook de opgave is.

Dat zijn werkwijze voor de grote opgaven van onze tijd het samenwerken met vele specialisten noodzakelijk maakt is vanzelfsprekend en geldt zeker voor het samenstellen van het bouwprogramma. Zijn taak als coördinator wordt daardoor wel moeilijker maar ook steeds belangrijker, daar hij in elk gesprek de ruimtelijk-constructieve consequenties moet leren doorzien van vaak ongekende omstandigheden.

Daarvoor zit hij aan de tafel met de anderen.

Indien hij aan die tafel zijn specialisme van ruimtekunstenaar kan laten gelden zal hij de leiding van nature behouden in het gehele proces, mits de samenleving de functie van de ruimtekunstenaar niet wil laten verschrompelen tot decorateur die aan het einde van het ordeningsproces nog iets doet aan gevel en materiaalkeuze.

Hoe lang een samenleving kan functioneren zonder 'ruimtebeleving' lijkt me minder een estetisch-technisch en meer een medisch-etisch probleem.

Bakema

page 85

Wall and opening - door and window - indoor space and outdoor world

Architecture is a dimensional form, surrounding, enclosing, human life.
Architecture as an art is the three-dimensional expression of this enclosed human life; the possibility to give shape to the pattern of human behaviour characteristic of each community.
Settling and living somewhere means appropriating a floor and over that floor a roof that defines the boundary of the floor.
Roof - shell - shelter, and this shelter was in the first place one and indivisable, a closed plastic mass of reeds, leaves, branches, mud, loam, stone. People crept into it and showed their independence from the surroundings - they dissociated themselves - retired - spun a cocoon.
They created the intimate atmosphere for erotic play and copulation - the privacy necessary for personal attachments - the safe and trusted environment for a three-generation chain: mother, child, grandchild, grandmother, mother, child - traditon - experience - knowledge. Speech - symbolic speech with its fixed relation between sound form and meaning - language - extracerebral chain of associations.
House was division - border between man and environment, man and nature.
Living space and inner space were identical.
When this division had been ensured; the particular place of man in nature and cosmos determined; when all his doings had been rounded off, delimited, marked off, defined in his dwelling; he could not stay inside.
He could not spin a cocoon like a caterpillar or encapsulate like shell-fish - one of his characteristics was called 'Weltoffenheit' - he just had to go out of doors to the world outside, to the world surrouding him.
He broke the shell which he had built himself.
He had to breathe in and out - go in and out - look in and out.
He forced openings to connect inside with outside - to extend inside towards outside - to extend himself towards others - to allow outside to penetrate inside - to allow others to affect himself.
He created passage - entrance - exit - through-view - view outside - view inside - movement upward - movement downward - movement across.
He created thresholds: places to approach the inside - to approach the outside - living and living together: I - you - we.
We, that is: door and window - meeting and entertaining - seeing and being seen - contact - communication - relation - having a relationship with somebody or something.
Anyone who experiences "being inside" and "being outside", experiences these things bodily, knows that in making and shading these openings, one must observe the utmost caution.
Our homes are no longer massive blocks shut off without windows round the family - keeping off the unknown. They are not defensible houses with few narrow openings, barricaded - bolted - locks - beams - bars. They are not introvertive dwellings with apartments situated around one or more innercourts and receiving their light and air from these only. Our homes are open wherever we want them to be so - and extrovertive. Order and safety - culture and etiquette replace stout walls with a width of several yards. It is delightful to sit in the shade of one's own home: to be outside on the verandah, balcony or roof terrace - "to sit outside under a sunshade on a day with a light breeze." All defensibility and all power are gone. We may be hidden behind a rush-mat, a curtain, a papered wall; making love behind a mosquito-curtain, under a blanket. Architecture possesses the gift of creating darkness and privacy and light and openness. Opacity and translucency. We can stop our openings with glass, translucent and transparent - reflection and reflex - intertwining of inside and outside, of light and darkness, of space and surface.
Metamorphosis - dream - hallucination - poetry.
We in motion - our movements - our step - our eyes - our sight - our nose - our smell - our ear - our hearing must have an opportunity of experiencing the transition from one to the other - experiencing on the threshold of each sphere.
The problem of door and window can never be a problem of structure or construction or material or esthetics, but only and exclusively a problem of living - of living together.

When Berlage says that windows defined with mathematical exactness are the only fundamental decoration in the wall "through which it will be possible to realize in its purest form the ultimately only artistic demand pursued by architecture, namely the harmony between wall and opening," then that is, for c. 1900, a pure and purifying, yet an essentially esthetical and formal point of view.
Artistic demand and mathematical exactness hide the real root of door and window opening between human relations.
Door and window: concrete openings for concrete people in a concrete situation.
Door and window: view of and entrance to a concrete world - openings for productive associations.
But in our architecture and town-planning man is no longer concrete but has become abstract, not a subject but an object, a number, a statistical number.
Architecture has become a technical art, the characteristic result of the methods of thought of technical people who are always simplifying problems in such a way that much or all that is substantial is lost.

Architecture does not "exist" - for existing means participating and participating means being together - communicating with oneself, with others, with the world, being addressed and replying.
Does the architect reply?
Does architecture reply?
Do we recognize in it the "Fidélité créatrice" - fidelity to existence - to being together - fidelity to the reply that is also present in the creative act?
We will not commit ourselves to a form, only to a mentality. From it new forms will have to arise for no art can exist without form, shape, measure.
But is there any sense in talking about formal matters when the ground - the metaphysical ground - has given way under our feet?
Is there any sense in talking about form so long as we make windows that are blind?

Door and window: area of meeting and leave-taking - surprise and recognition.

Door and window: thresholds between space and space between indoor space and outdoor world.

Joop Hardy

---

page 107

"There is a garden in her face." Thomas Campion

Space has no room, time not a moment for man.
He is excluded.

In order to "include" him—help his homecoming—he must be gathered into their meaning (man is the subject as well as the object of architecture).

Whatever space and time mean place and occasion mean more.

For space in the image of man is place and time in the image of man is occasion.

Today space and what it should coincide with in order to become "space"—man at home with himself—are lost.
Both search for the same place, but cannot find it.

Provide that place (page 108)

Is man able to penetrate the material he organizes into hard shape between one man and another, between what is here and what is there, between this and a following moment?
Is he able to find the right place for the right occasion?

No. — so start with this: make

a welcome of each door (page 110)

a face of each window (page 112)

Make of each a place, a bunch of places of each house and each city (a house is a tiny city, a city a huge house).

Get closer to the centre of human reality and build its contraform—for each man and all men, since they no longer do it themselves.

Senmut made what he was commanded to make: a habitable house of granite for a single dead queen. Are the sons of Senmut to-day unable to make what they are requested to make: habitable places for the millions that live, but are no longer able to fashion their own houses with mud—no longer forced to drag granite.

Architects and urbanists have become true specialists in the art of organizing the meagre.
The result draws very close to crime.

The time has come for another sort

Whoever attempts to solve the riddle of space in the abstract will construct the outline of emptiness and call it space.

Whoever attempts to meet man in the abstract will speak with his echo and call this a dialogue.

Man still breathes in and out. When is architecture going to do the same?

Aldo van Eyck

page 119

"Architecture is the three-dimensional expression of human behaviour"

An architectonic form is the result of a planning process that begins even before the formulation of the structure of the object concerned. It does not end with the colour arrangement, hardly even with the furnishing.
In this formulation the specialism of the architect (i.e. the surveying of the constructive and dimensional consequences of the structural arrangement) should operate simultaneously with the other specialists.
As the ultimate aim of the building process is, however, an efficient dimensional definition (including the idea of beauty), the specialist, who on account of his training and experiences has the greatest knowledge of and the most strongly developed feeling for dimensional definition, will have to be able to direct the total planning process. He is by nature a co-ordinator, who is inspired to dimensional definition by participating intensively in the total planning process.
The changes in social relations and the consequent enlargement of scale however, compel the architect to take decisions that are far in excess of the responsibilities that he was hitherto trained to bear.
The number of people, for example, who are able to live or work comfortably within a certain space, the relation of this space to others and the connection between the total space formed by building and natural space involve problems through which both principal and architect are faced with unknown factors.
"Is man still making more natural space inhabitable in a human way, or is he, for lack of respect and insight, perpetrating an irreparable premature exhaustion of the available space"; is a question that is asked more and more urgently in scientific circles.
The only possible answer is that together with the formulation of each building commission, the connection with the total problematic of building of space ought to be accounted for.
After all, this is the responsibility that a generation should assume during a period in which the pattern of society changes considerably.
Matters that were self-evident before 1940 are no longer clear to us: e.g. how to formulate the building programme of the working-class dwellings. The people who are to inhabit them, still do not do so. The many committees have not yet succeeded in establishing a real contact with the future occupants. The committee of the housing society at least used to have some contact, but as a matter of fact the post-war technical-financial-administrative circumstances cause all these committees to accept the same type of building, barring small variations, that is to say the type that suits a rational-administrative-technical production machinery best.
Expressions such as "experiencing space" are at best still accepted with regard to the building of a church, but the fact that wall, window, front, gap, door, floor, roof, stairs are primary means of making living an experience of space has simply become unintelligible in many formulations of building programmes.
The trouble begins with the minutes of such meetings. The minute-maker concerned looks embarrassed and doubtful, and at best the chairman may say: "Very well, that is a matter that concerns the architect".
A design that is submitted and which makes provision for "an experience of space", is often illegible to the administrative- technical- financial- and controlling authorities. Often the inability to understand this "playing with space" causes the plan to be rejected.
In our society doctors are beginning to worry about irrecognizable symptoms, such as sudden paralyses, resulting from a constriction of the vascular system and pressure upon nerve centres. The term "manager's disease" is already beginning to be obsolete; a shorter working-day and two holiday periods a year are in vogue.
The best amongst us prefer to spend their holidays amidst primitive culture, on deserted beaches, in high mountains or ancient little towns, in order to experience directly bygone structures of society and total space, or in order to relax through a playing with space (the little town) and then return to surroundings in which this playing with space is in danger of being stopped in the near future as "neither manpower nor money" may be expended on it.
What should most characterize the function of the architect in society is in fact his justification of the play with space.
For the rest he is constructor, draughtsman, administrator, telephonist, diplomat, orator, author, demagogue, clergyman (good labour relations), business man (the commission).
An important fact is that the possibilities for this play with space are determined in fixing the building programme and it is of no account whether dwellings, workshops or buildings for educational purposes are concerned.
There are only differences in degree.
But if in fixing the building programmes we no longer dare to invest in this "play with space" we shall no longer be able to create space that inspires the users to "the experience of total space in which everything exists and originates."
The university district of Mexico City does not boast fine architecture, but because of the play with space underneath and between the buildings it became one of the most stimulating teaching centres.
And Van Nelle's is not only remarkable for its glass and concrete, but especially for its dimensional relations between straight and curved lines, open and closed surfaces, and all this needed feeling and money to achieve and still causes people to work there with pleasure, which cannot always be said of much finer glass and glazed factories that were built more recently. Neverchanging feelings of people are, for instance, wanting to see far away and wanting to live within walls.
The same man who digs himself a hole on the beach with a rampart around it, may the next moment want to stand on top of a dune in order to see far away.
Technical science is only there in order to enable us to achieve these things more easily, but not in order to disregard all other possibilities because of one recently discovered.
The man who attentively watches his piece of work in the factory, will, a moment later, have to be able to relax his eyes by watching a cloudy sky or moving leaves.
The factory which makes this possible can be built, but unfortunately air-conditioning technique, for instance, may sometimes result in factories being shut off hermetically in a visual sense as well, with a consequent continuous concentration on the conveyor-belts in the machine shop, instead of applying ourselves to that air-conditioning and further defining of rooms, in which the experience of wind and the fluctuation of light remains possible every day throughout the working period. Yet we know that free experience of nature is one of the conditions for a balanced and intensive life. Who dares to formulate in a building programme that the monotony of the big machine shop should be relieved by patios in which trees grow and birds fly?
At best a canteen is built alongside a green field with trees, so that 500 men are simultaneously short-circuited with nature for half an hour.
How, in our built spaces, can we realize again the reflection of light against walls, the shading of light and dark, the alternation of open and closed space, seeing at the same time underneath and over something, the chance meeting in a passage or on a flight of steps, working at and experiencing a piece of work?
The opportunity is still here, because there is still a generation that knows the value of "experiencing life" and can pass it on to those who will have to do without it entirely, provided we continue the present wholesale house and industrial building.
The decision about structures of buildings, i.a. the horizontal or vertical placing of traffic elements, size and interrelation of rooms, constructions which form walls or points of support, the kind of contact with the soil, trees or horizon, the way in which warmth and cold will be experienced, whether or not windows can be turned or raised, being able to smell the spring inside the building or merely mechanical components making up the air.
500 or 5,000 people entering at one place or spreading the entering and leaving over more places.
Parking many cars together, visible or in such a way that upon leaving the car the visual contact with it is broken as well.
Choosing grown wood or smooth plastic, stone or concrete; smooth concrete or concrete with washed gravel on its surface.
Overground building in order to save room at ground level or for the sake of experiencing the surrounding space by all who will be inside the building; all these are decisions taken while determining the structures of the building and formulating the building programme, the commissioner becoming more and more anonymous, ...the Ministery, the municipality, the production group, the board of directors, the Technical College, the investment institute, the trade union, the people......
But the people who will live in the buildings have eyes, ears, hearts, feelings, horny skin, feet, senses, brains, with which they want to experience life more and more personally.
The only sense of the development can be that tomorrow it will have to be more personal and more free than it is today, and technical science may only be applied so that every man may more than ever feel connected, and know himself to be so, with the great wonder expressed by the word "life".
But our surroundings built after the war bear only incidental evidence of this and churches will never be able tot make up for the deficiency.
This is the task of our daily surroundings; however long the weekend may become, it will always appear too short if we continue to build our daily surroundings out of purely intellectual considerations.
The play with space, the fervour of an idea, the relaxation caused by the accidental, the unexpected, must already acquire shape during the formulation of the building programme, for it is the constant human factors which every programme should conform to.
It is difficult to talk about them or to report on them as they can only be mentioned with the shape itself.
The idea gives form to these factors and it is the architect who is a specialist in these things and who must be able to give guidance, however great the task may be.
That his working-method for the great tasks of our time makes it necessary for him to co-operate with many specialists goes without saying and certainly applies to the composition of the building programme. True, his task as co-ordinator becomes more difficult because of this, but also more important, as in every conversation he must learn to see the dimensionally constructive consequences of often unknown circumstances.
For this purpose he and the others are seated round the table.
If, at that table, he is able to assert his specialism as a space artist, he will naturally keep control of the entire process, provided that society will not allow the function of the space artist to shrink to a decorator, who in the final stages of the planning process does some work on the house front and in choosing the material.
How long a society can function without ,,experience of space" appears to me to be more a medical and ethical problem than a technical and aesthetical one.

Bakema

HIER WAS EEN VAKMAN AAN DE GANG

Niet alleen maar een mooi spel met muur en plint en kapstok, maar degelijkheid door-en-door op de kwetsbare plaatsen.

Ga uw gang: u kunt wonen, met fiets en vuilnisbak en kinderwagen, met paraplu's en natte jassen.

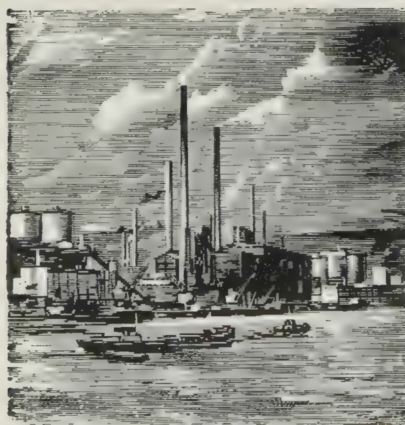

Dit geldt voor **al** uw wanden: tegels kunnen er tegen.

MOSA kunstglazuurtegels in verschillende formaten en een grote keuze in moderne kleuren.
MOSA dubbelhardgebakken vloertegels in vele tinten.

N.V. PORSELEIN- EN TEGELFABRIEK MOSA MAASTRICHT

dyckerhoff weiss

Terrazzo-vloeren.... onverslijtbare vloeren! En wat een mogelijkheden zijn daarmee in kleuren en vormen te bereiken. Juist daarom worden telkens meer terrazzo-vloeren in representatieve ruimten, zoals hotels, banken en stations aangebracht. Met als basis hiervoor natuurlijk witte cement, want alleen daardoor komen de natuurlijke kleuren van de terrazzosteentjes het best tot hun recht.

DYCKERHOFF WEISS

Terrazzo-vloeren zijn hygiënisch en vereisen bovendien uitzonderlijk weinig onderhoud. Ze zijn dus tevens zeer geschikt voor ziekenhuizen, scholen en levensmiddelenbedrijven.

Een fraaie vormgeving is te bereiken door de vloer in vlakken te verdelen. Hierdoor vermijdt men tevens scheurvorming. Technische voorlichting, aantrekkelijke brochures, alsmede een kleurenwaaier met 48 verschillende compositiemogelijkheden worden op aanvrage gaarne verstrekt.

NEDERLANDSE CEMENT-HANDELMAATSCHAPPIJ N.V., RAAMWEG 16, DEN HAAG, TEL. 184733

NCH CEMENT

Luxaflex

... de garantie van een wereldmerk.

Achter elke jaloezie, die het merk Luxaflex draagt, staat de jarenlange ervaring van een wereldorganisatie. Een organisatie met vestigingen in 67 landen in Europa, Amerika en Australië. Het resultaat is een produkt van onovertroffen kwaliteit. De Luxaflex aluminium jaloezieën worden door de uitvoerende fabrikant geassembleerd exact volgens de specificaties van Hunter Douglas. Dit garandeert zowel superieur materiaal als een superieur mechanisme.

Luxaflex

Wat zijn de specifieke voordelen van Luxaflex jaloezieën?

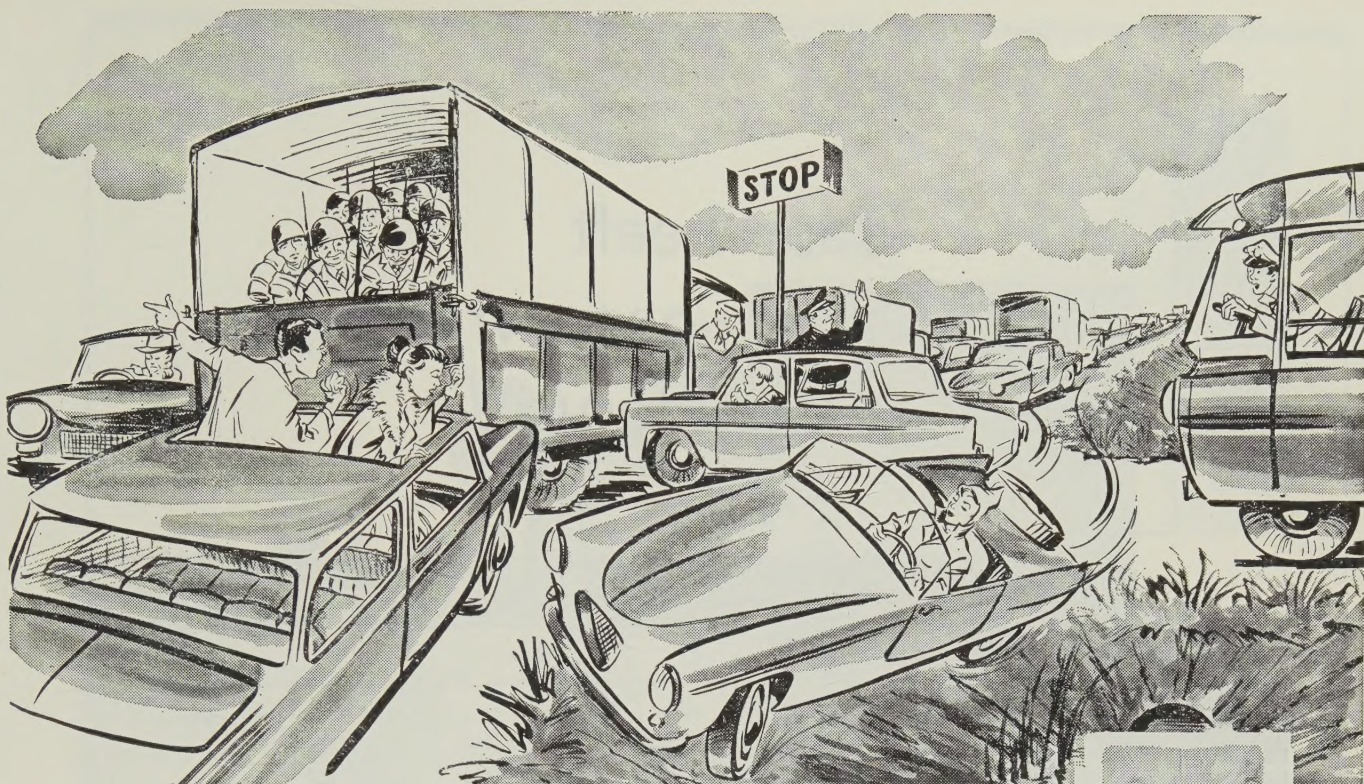

Het Thermofort hardingsprocédé maakt de lamellen onbeperkt buigbaar. De geharde laklaag kan niet barsten.
De plastic banden met nylondraden versterkt zijn de beste waarborg voor een blijvend perfecte lichtregeling en sluiting.
De nylonkoorden hebben een onovertroffen slijtageweerstand.
De oerdegelijke constructie met automatische koordklem is één van de waarborgen voor de grote duurzaamheid van Luxaflex jaloezieën. Omlaag schieten bij loslaten van het koord is uitgesloten.
De frisse lichtechte kleuren geven praktisch onbeperkte mogelijkheden van kleurencombinatie.

5 Jaar Garantie

HUNTER DOUGLAS HOLLAND, Piekstraat 2, Rotterdam, zendt u op aanvrage gaarne uitvoerige gegevens.

60 VB | ARCH

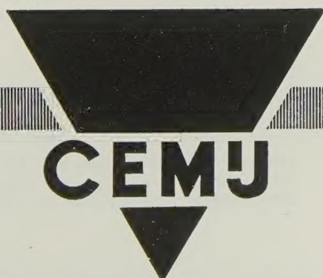

Zal autorijden mogelijk blijven in Nederland?

■ Het antwoord op die vraag hangt af van het tempo waarin autowegen worden gebouwd. In 1958 waren er in ons land 850.000 bromfietsen, 190.000 motorrijwielen en scooters en 410.000 personenauto's. Voor 1970 schatten deskundigen deze aantallen op respectievelijk 1.900.000, 300.000 en 785.000. Maar er zijn ook schattingen (deskundige!) die voor 1970 het aantal personenauto's op 1.500.000 voorspellen.

■ De schattingen mogen uiteenlopen, één ding staat vast: de groei van het verkeer zal enorm zijn en alleen aanleg in enorm tempo van autosnelwegen kan een chaos afwenden. Voor een veilige autosnelweg gaat niets boven beton. Beton is sterk, stroef, licht van kleur. Voor wegen-beton is **Cemij** het aangewezen **cement.**

■ **Cemij-cement:** goed voor het grootste miljoenenwerk, goed voor het kleinste huis.

Bauduin

Printed in Holland by Kampert en Helm N.V., Amsterdam